

Emine Yılmaz (2013), “Karşılaştırmalı Altay Dilbilimi Çalışmalarında Çuvaşçanın Yeri III, Sesbilgisi”, *Leyla Karahan Armağanı*, s. 925-932, Ankara: Akçağ Yay.

Karşılaştırmalı Altay Dilbilimi Çalışmalarında Çuvaşçanın Yeri

III

Sesbilgisi

Emine YILMAZ¹

Özet: Bir Türk dili ve aynı zamanda bağımsız bir Altay dili olan Çuvaşça, hem Ana ve İlk Türkçenin hem de Ana Altayca biçimlerin yeniden kurulması için sesbilgisi, biçimbilgisi, sözdizimi ve söz varlığı düzeylerinde veriler sağlar. Bu yazıda, Çuvaşçanın, karşılaştırmalı Altay dilbilimi çalışmaları için sağladığı verilerden sesbilgisiyle ilgili olanlar ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Karşılaştırmalı Dilbilim, Çuvaşça, Sesbilgisi, Ana Altayca.

The Position of Chuvash in the Comparative
Altaic Linguistics Studies

III

Phonetic

Abstract:

Chuvash, which is a Turkic language and also is an independent Altaic language, provides phonetic, morphologic and syntactic data for the reconstruction of Proto-Turkic, Pre-Turkic and Proto-Altaic forms. In this article, the phonetic data are mentioned.

Key Words: Comparative Linguistics, Chuvash, Phonetic, Proto-Altaic.

0. Giriş

Çuvaşçanın ses, biçim, sözdizimi ve söz varlığı açılarından Türk ve Altay dillerinin yeniden kurulması için sağlamakta olduğu verileri ele alacak olan yazı dizisinin, Türk dillerinin karşılaştırmalı sesbilgisiyle ilgili ilk bölümü 2010’da, *Turkish Studies*’te yayımlanmıştı (Yılmaz 2010). Bu yazıda Çuvaşça bir Türk dili olarak ele alınmış ve Çuvaşçanın Türk dillerinin rekonstrüksiyonuna sağlayacağı seslik katkılar üzerinde durulmuştur. Dizinin biçimbilgisiyle ilgili olan ikinci bölümü ise *Ahmet B. Ercilasun Armağanı* içinde yayımlanacaktır (Yılmaz: baskıda). Bu ilk iki bölümde, karşılaştırmalı Türk dilbiliminin kimi tarihsel ses ve biçim sorunlarının sadece Çuvaşçanın sağladığı verilerle çözülebileceği de belirtilmişti. Çuvaşçanın bir Altay dili olarak, Türk dilleri dışındaki Altay dilleriyle paylaştığı seslik özellikler, Altay dilbiliminin tarihsel sesbilgisi sorunlarının çözümünde sağladığı veriler ve Ana Altayca biçimlerin kurulmasında nasıl bir rol oynadığı da bu yazının konusunu oluşturur.

Bir Türk dili olarak Çuvaşçanın art zamanlı sesbilgisi ve biçimbilgisinde olduğu gibi, Altay dil ailesinin bağımsız bir üyesi olarak Çuvaşçanın diğer Altay dilleriyle arasındaki paralel veya farklı gelişmeler de Ramstedt ve Poppe’nin çalışmalarında ve bu yazının sınırları içinde değinemediğimiz daha pek çok çalışmada zaten ortaya konulmuştu. (bu anlamdaki daha geniş bir literatür ve tartışmaların tarihçesi için bk.

¹Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi, eminey@hacettepe.edu.tr

Ceylan 1997: 5-7). Bu nedenle, bu çalışmada, Çuvaşçanın diğer Altay dilleriyle olan çok sayıdaki benzer veya farklı özelliği sıralanmayacak, karşılaştırmalı Altay dilbilimi çalışmalarında ortaya çıkan kimi sorunların çözümünde Çuvaşçanın ne tür katkılar sunacağı üzerinde yoğunlaşılacaktır. Yani sadece tartışılmış veya tartışılmakta olan konularda Çuvaşçanın rolü üzerinde durulacaktır. Bu yazı, karşılaştırmalı dilbilimin her alanında doğal olarak görülebilecek bu özelliklerden sadece sesbilgisi ile ilgili olanlarla sınırlandırılmıştır.

Çuvaşça bir yandan Türk dilleriyle, bir yandan diğer Altay dilleriyle, bir yandan da Fin-Ugor dilleriyle ortak özellikler taşır.² Bu nedenle Çuvaşçanın yeri konusu uzun tartışmalara neden olmuştur. İlk tartışma Çuvaşların Türkleşmiş Fin-Ugor mu yoksa aslında Türk mü oldukları yönündeydi. Fin-Ugor köken varsayımının en güçlü savunucusu W. Radloff'tu ve Çuvaşçanın bir Fin-Ugor dili iken aşama aşama Türkçeleştiğini düşünüyordu (1882: 90).

G. J. Ramstedt 1922'de, Çuvaşçanın yeri ile ilgili olarak yayımladığı makalede Çuvaşçanın, Ana Türkçenin kurallı bir gelişimi olduğu ve Moğolca ile doğrudan ilişkisi bulunmadığı sonucuna varmıştır (s. 34). Bu makaleden sonra Çuvaşçanın yeri ile ilgili egemen görüş Ramstedt'inki olarak kalmıştır.

Öğrencisi N. Poppe, G. J. Ramstedt'in kuramını esas olarak kabul etmiş ve geliştirmiş olmakla birlikte kimi açılardan hocasından ayrılır. N. Poppe'ye göre Çuvaşçanın Moğolca ile doğrudan bir bağı olmadığı konusunda G. J. Ramstedt haklıdır fakat Çuvaşça Altay dil ailesinin Bulgar kolunun ses sistemini koruyan bağımsız bir dildir. Söz konusu tartışmaları özetlediği ve kendi görüşünü de belirttiği makalesinde (1924) N. Poppe şöyle der: "Ramstedt tabloyu, bütün Türk diyalektleri bir ana diyalekte (Ana Türkçe) ve Çuvaşça bir başka ana dile gider ve her ikisi birlikte bir başka ana dile giderler, şeklinde betimlediğinde ben buna tümüyle katılıyorum fakat şunu söyleyeceğim ki bu sonuncu ana dil Ana Türkçe olarak adlandırılan dil değil, "Bulgarca-Türkçe" ana dilidir ve Ana Türkçe (bir *z* ve *ş* diyalekti) ve Ana Çuvaşça (bir *r* ve *l* diyalekti) bu ana dile giderler" (s. 776).

Çuvaşçanın ses ve biçim özellikleri açısından gösterdiği gelişmeler sadece Türk dilleriyle açıklanamayacağı için öncelikle bir Ana Çuvaşça döneminin tasarlanması uygun görünmektedir. Bu ana dilin, Türk dilleri dışındaki Altay dilleriyle paylaştığı başlıca seslik özellikler şunlardır:

1. Genel Türkçe *z/ş*=Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece, Japonca *r/l*

Genel Türkçe *z* ve *ş* seslerine karşılık Çuvaşçada sırasıyla *r* ve *l* bulunması, Çuvaşçanın Türkçe dışındaki Altay dilleriyle paylaştığı en önemli seslik özelliktir ve bu özellik aynı zamanda Altay dilleri kuramının da bel kemiğidir:

kız=hîr, yaz=şur, kış=hîl, yaş=şul vb.

Literatürde, bu denkliklerde hangi seslerin birincil olduğuna ilişkin uzun bir tartışma bulunmaktadır ve bu tartışmaların ayrıntıları için Ceylan 1997'ye bakılabilir. Burada sadece Çuvaşça gibi, *z* ve *ş* seslerine karşı *r* ve *l* bulunduran diğer Altay dillerinin ve bir *r*

²Çuvaşçanın Fin-Ugor dilleri etkisinde geliştirdiği ses özellikleri M. Adamović tarafından "Fragen der tschuwaschischen Lautgeschichte" adlı makalede ayrıntılı olarak ele alınmıştır (CAJ 33: 161-192, 1989).

ve *l* dili olan İlk Türkçeden yaptığı alıntılarda *r* ve *l* seslerini koruyan Macarcanın tanıklığından söz edilecektir.

Tartışmaların başlangıcında Çuvaşça *r* ve *l* sesleri, diğer Altay dillerinden genellikle Moğolca ve Mançu-Tunguzca verilerle karşılaştırılmaktaydı. Bu karşılaştırmalarda Korece veriler çok sınırlıydı ve Japonca ise henüz bir Altay dili olarak değerlendirilmiyordu. Altay dilbilimi araştırmalarının bugün geldiği noktada, özellikle Starostin-Dybo-Mudrak'ın hazırlamış olduğu Altay dillerinin etimolojik sözlüğüyle birlikte Korece ve Japonca çok sayıda örnek de *r* ve *l* seslerinin eskiliği tezini desteklemektedir (2003). Korece verilerle ilgili olarak Choi (2010) ve Japonca verilerle ilgili olarak Robbeets (2005) de kuramı destekleyen yeni ve önemli çalışmalar olarak anılmalıdır. Macarcadaki Çuvaşça tipi, *r* ve *l* bulunduran alıntılar için de, Z. Gombocz'un, 20. yüzyılın başında yayımlanmış aynı konudaki çalışmasından yüz yıl sonra, 2011'de Róna-Tas ve Berta tarafından yayımlanmış olan dev bir eser bulunmaktadır. Burada, söz konusu çalışmalara dayanarak, *z/ş=r/l* denklikleriyle ilgili ikişer örnek verilecektir:

1. Genel Türkçe *buzığı*=Çuv. *pīru*=Mo. *biragu*=Evenki (Mançu-Tunguz) *beru* “koyun”=Ko. *puruk-so*, *purugi*=Mac. *boryú* “buzığı”<İlk Türkçe.
2. Genel Türkçe *yaz* “ilkbahar, yaz”=Çuv. *śur*=Mo. *niray* “taze”=Nanay (Mançu-Tunguz) *ńargi*=Ko. *nyerim* “yaz”=Jap. *natsú* “yaz”=Mac. *nyár* “yaz”<İlk Türkçe.
3. Genel Türkçe *taş*=Çuv. *şul*=Mo. *şilagun*=Ma.-Tu. *colo*=Ko. *tōrh* “taş”<**tōl-k*.
4. Genel Türkçe *yaş* “taze, yeşil”=Çuv. *śul* “gözyaşı”=Mo. *nilagun*<*nala-wun* “taze”=Nanay (Mançu-Tunguz) *ñālō*, *ñialō* “taze”=Ko. *nār* <**nal* “taze, çiğ”.

2. Genel Türkçe *ş*=Moğolca *lç*, *lc*=Çuv. *ś*

Genel Türkçe *ş* sesine Çuvaşçada ve diğer Altay dillerinde her zaman *l* sesi denk gelmez. Kimi durumlarda Genel Türkçe *ş*=Mo. *lç*, *lc*=Çuv. *ś* denkliği de vardır. Bu durumda Ana Altayca sesin *lç*, *lc* olarak tasarlanması gerekir. Genel Türkçe gösterimde *l* sesi ile *lç*, *lc* ünsüz öbekleri arasında fark bulunmamakta ancak Çuvaşçanın bu durumda *l* değil *ś* gelişimi göstermesi Ana Altaycadaki durumu yansıtmaktadır. Ayrıca İlk Türkçeden Macarcaya geçmiş olan sözcüklerde *lç*, *lc* ses öbeklerinin korunuyor olması da Çuvaşçanın eski dönemlerinde bu ses öbeklerinin var olduğunu kanıtlamaktadır.

Denkliklerle ilgili örneklerin her dilde karşılığı bulunmamakla birlikte, en çok veri bulunduran örnekler şunlardır (örnekler için bk. Poppe 1960: 86, 1974: 140, Róna-Tas, Berta 2011: 170 vd., 417 vd.):

1. Genel Türkçe *baş*=Çuv. *puś*=Goldi *balça*, *balca* “kafa, yüz”=Mo. *tarbalci* “akbaba” (=taz baz “çıplak kafa”) <**balç*.

Sözcükle ilgili bir veri de Volga Bulgarcasında bulunur: *safar ayuxi baçne eti* “Sefer ayının başlangıcındaydı”. Buradaki *baçne* sözcüğü *baç-i-n-e* olarak çözümlenmekte ve “başlangıcında” anlamına gelmektedir. Buradan, *lç* öbeğinin, *ç* üzerinden *ś* sesine değiştiği anlaşılmaktadır (Tekin 2003: 55-56, Ramstedt 1957: 109).

2. Genel Türkçe *yemiş*=Çuv. *šimış*=Mac. *gyümölcs* [d'ümölç]< **yemilç*.

3. Uyg. *karış-* < **karılç-* “savaşmak”, Tat. *karış-* “karşı koymak”=Çuv. *hirış-* “kavga etmek”=Mo. *karılça-* “karşılıklı ilişkisi olmak”.

3. Ana Altayca **ia*> Tü. *a*, Mo. *i*, Çuv. **ia*>*u*

Bilindiği gibi çağdaş Türk dillerindeki *a* sesine karşılık Moğolcada genel olarak *a* sesi bulunur ve bu ses Ana Altayca **a* sesine gider: Genel Türkçe *aşık* “aşık kemiği”=Mo. *alçu* “aşık kemiğinin düz tarafı”, Genel Türkçe *kaz-*=Mo. *karu-* vb.

Genel Türkçe bir *a* sesine Moğolcada daha seyrek olarak bir *i* sesi de denk gelir: Genel Türkçe *taş*=Mo. *čilagun*, Genel Türkçe *sarı*=Mo. *sira* vb. Bu durumda Ana Altayca için bir ara aşama olarak *-*ia*- birleşimi tasarlanmaktadır. Bu birleşik Türkçede *a*'ya değişirken, Moğolcada *i*'ye değişmiştir. Çuvaşçada ise birleşimin *i* ögesi, önünde bulunan *t* sesini *ç*'ye, *s* sesini *ş*'ye çevirdikten sonra bu birleşik Çuvaşçada *u*'ya değişmiştir (Poppe 1926-32: 71, 1924: 781, 1974: 137-138).

Ana Altayca **a* sesi de Çuvaşçada *u* veya *ı* olduğu için, Ana Altayca **ia* birleşiminden gelen *u* sesi ile karışmıştır. Ancak Çuvaşcadaki bazı özel seslik gelişmeler, Ana Altayca **ia* birleşiminin izlerini taşımaktadır:

1. Genel Türkçe *taş*=Çuv. *çul* < **tial* < **tiāla* < **tīla*=Mo. *čila-gun* < **tila-gun* < **tīla*.

2. Genel Türkçe *sarı*=Çuv. *şurī* “beyaz” < **siāriŋ* “sarı” < **sīra* (Mac. *sár* [šār] “sarı”)=Mo. *sira* “sarı” < **sīra*.

3. Genel Türkçe *saz* “bataklık bitkisi; bataklık”=Çuv. *şur* “bataklık” < **siār* < **sīr* (Mac. *sár* [šār] “çamur”)=Mo. *sir-u-gay* “kir, toz” < **sīr*.

Bilindiği gibi Çuvaşçada birincil *t* ve *s* sesleri *ı* ve *i* ünlüleri önünde bulundukları durum dışında korunurlar; sadece *ı* ve *i* seslerinden önce sırasıyla *ç* ve *ş*'ye değişirler. Bu nedenle Çuvaşça *çul*, *şurī* ve *şur* biçimlerinde görülen *ç* ve *ş* sesleri ancak birincil **ia* birleşiminin *i* ögesi önünde ortaya çıkmış olabilirler.

4. Genel Türkçe *t*=Çuv. *ç*=Mo. *ç*

Ana Altayca **t* sesi, bütün Altay dillerinde, birincil ve ikincil **ı*, **i* sesleri önünde bulunduğu durum dışında korunurken, bu sesler önünde Çuvaşçada ve Moğolcada *ç* olur. Örneğin:

1. Eski Türkçe *tud-* “engellemek”, Trkm. *dıy-* “yatıştırmak, teskin etmek”=Çuv. *çar-* “durdurmak, engellemek”=Mo. *çida-* “yapabilmek”; Mac. *tar-t-* “tutmak”.

2. Eski Türkçe *tın* “nefes, soluk”=Çuv. *çīm* “nefes”=Mo. *çinar* “öz, doğa” < **tīnar*.

3. Orta Türkçe *til-* “yarmak”, *tilim* “dilim”=Çuv. *çil-* “yarmak, bölmek”=Mo. *čilüge* “yarık, çatlak” < **til-*.

Bu değişim Çuvaşça ve Moğolcada ortak olmakla birlikte ortaya ıkışları birbirinden bağımsızdır. Moęolcadaki değişim Ana Moğolca döneminde gerçekleşmişken (Poppe 1960: 14), Çuvaşçada çok yeni tarihli olduğuna ilişkin kanıtlar vardır. Bu kanıtlardan biri *t* sesinin Macarcadaki Eski Bulgarca dn sözcüklerde korunuyor olmasıdır. Örneğin Mac. *tyúk* “tavuk”=uv. *ĩhi*, Mac. *tar-t-* “tutmak”= Çuv. *ar-* “durdurmak, engellemek” vb.

Bir diğer kanıt Volga Bulgarcasında ikili biçimlerin bulunmasıdır:

ciyeti “yedi” (genellikle)~*ciyeci* (seyrek)<**yēti*, Çuv. *şiččĩ*.

eti “idi” (genellikle)~ *eci* (seyrek) <**erti* (Tekin 1988: 29). Bu da, 14. yüzyılda değişimin yeni başlamakta olduğunu gösterir.

nc kanıt, uvaşadaki dn sözcüklerde de bu deęişimin görülmesidir: Çuv. *as* “abuk”<Fars. *tž*; Çuv. *usta* “hamur”<Rus. *testo*; Çuv. *us* “tahta dam”<Rus. *tes* “tahta” vb. (Schnerer 1977: 12).

t> değişimi başka ünlülerden kaynaklanan ikincil *ı*, *i* nnde de gerçekleşmiştir. Bunun için yukarıda, 3. bölümdeki Çuv. *ul* rneęine bakılabilir. Ayrıca Çuv. *ĩhhĩ*, *ĩh* “tavuk”> Volga Bulg. *tōh*: *tōhi* “tavuku (?)”<Tuna Bulg. *toh* “tavuk”<*taguk* (Poppe 1924: 305, Tekin 1987: 18-19; 1988: 25, 170) vb. Örnekler de bulunmaktadır.

5. Genel Türkçe s=uv. ş=Mo. ş

Birincil *t* sesi gibi, *s* sesi de bütün Altay dillerinde iyi korunan bir sestir ve yine *t* sesi gibi birincil ve ikincil *ı*, *i* nlleri önünde Genel Türkçede korunurken Çuvaşça, Moğolca ve Mançu-Tunguzcada *ş* sesine değişmiştir. *t>* değişiminden farklı olarak *s>ş* değişimi Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın yanı sıra Çuvaşçada da çok eskidir. Bu, Eski Bulgarcadan Macarcaya geçmiş olan sözcüklerde de *s* yerine *ş* bulunmasından anlaşılmaktadır. Örneğin:

1. Orta Türkçe *spr-*, *sprg* “süpürge”=uv. *şĩpĩr* “süpürge”<**sipir*=Mo. *şigr-* “süpürmek”<*sipr-*; Mac. *seper-* [seper-], *spr-* [şpr-].

2. Orta Türkçe *şinir* “sinir”=uv. *şĩnĩr*=Mo. *şirbsn*.

3. Orta Türkçe *sĩđ*, *sit-* “işemek”=uv. *şĩr-*=Mo. *şige-*.

4. Orta Türkçe *sirke* “sirke; bit yumurtası”=uv. *şĩrka*; Mac. *sĩrke* [şerke] “sirke”.

s>ş değişimi başka ünlülerden kaynaklanan ikincil *ı*, *i* nnde de gerçekleşmiştir. Bunun için yukarıda, 3. bölümdeki Çuv. *şurĩ*, *şur* rneklerine bakılabilir. Ayrıca Çuv. *şĩĩ* “sulu”<**siubik*<**sbık*=Orta Türkçe *suvık*, *suvuk* “sulu”; Çuv. *şıra-* “aramak”<**siura-* <**sıra-*=Trkm. *sıra-* “sormak” vb.

6. Vurgu

uvaşadaki vurgu konusuna, Türk dillerindeki uzun ünlülerle olan ilişkisi nedeniyle, dizinin ilk makalesinde değinilmişti (Yılmaz 2010: 734). Burada uzun

ünlülerin vurguyla ilişkisi dışında, Çuvaşçadaki vurgunun Türk dillerine değil, Moğol dillerine yakın olduğunu göstermek amacıyla konuya yeniden değinilecektir.

Türk dillerinde vurgu genellikle son hece üzerinde olduğu halde Çuvaşçada çoğu durumda ilk hecededir. Bilindiği gibi Çuvaşçada normal *ı/i* ünlülerinden daha kısa *ı/i* ünlüleri de vardır ve *ı/i* (veya *ă/ě*) işaretleriyle gösterilirler. Eğer bir sözcüğün bütün hecelerindeki ünlüler kısa ise vurgu Türk dillerinden farklı olarak ilk hecededir: *kî'mîl* “gümüş”, *tî'nîlli* “dingilli”. Sözcükte normalden kısa ünlü yoksa vurgu son hecededir: *hura'n* “kazan”, *ura'* “ayak”. Ancak, bir sözcükte hem kısa hem tam ünlüler varsa ünlüsü tam olan hece vurguludur: *a'lık* “kapı”, *tîva't-îm* “dördüncü”. Tam ünlülü hece sayısı iki ise ikinci tam ünlü vurguludur: *arma'n-în* “değirmenin”, *laşa'-sîr* “atsız”.

Poppe, Halaçça ile yaptığı karşılaştırmada, Çuvaşçanın pek çok durumda İlk Türkçenin vurgu ilişkisini yansıttığını ortaya koymuştur. Çünkü Çuvaşçada vurgulu olan hece Halaççada uzun ünlülere denk gelir: Çuv. *ura'* “ayak”=Halç. *adāk*; Çuv. *ala'* “elek”=Halç. *elgēk*; Çuv. *a'nsîr* “ensiz”=Halç. *ênsez*; Çuv. *şu'rî* “beyaz”=Halç. *sārag* “sarı” (1974: 137).

Poppe, yukarıdaki verilere dayanarak Çuvaşçanın vurgu açısından durumunu şöyle özetler:

“Birincil vurgu ilişkisi aşağıdaki kurallarla ifade edilebilir: Sözcüklerin bütün heceleri kısa ise vurgu muhtemelen ilk hecededir. Bugün Çuvaşçada ve Moğolcada da durum böyledir. Eğer sonraki hecenin ünlüsü uzunsa vurgu uzun heceye geçer. Bu durumu Çuvaşçada (*ura' < *adāk*) ve bugünkü Moğol dillerinde de buluyoruz, krş. Halha *xatū'* “sert”. İlk hece dışında uzun ünlü bulunmadığı durumda Çuvaşçada ilk hecenin vurgulu olması ilginçtir ve İlk Türkçenin karakteristiğini ifade eder.” (1974: 137).

Buradan Ana Altaycadaki birincil vurgu özelliklerinin İlk Türkçede henüz korunmakta olduğu, İlk Türkçeden ayrılan Ana Çuvaşçanın birincil vurgu özelliklerini koruduğu, ancak Ana Türkçenin farklı bir yol izlediği sonucuna ulaşılabılır.

Kaynakça

- Ceylan, Emine (1997), *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*, Ankara: TDK.
- Choi, Han-Woo (2010), *Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi*, Ankara: TDK.
- Poppe, Nikolaus (1924), “Die tschuwassischen Lautgesetze”, *Asia Major* I: 775-783.
- Poppe, Nikolaus (1926-32), “Die tschuwassische Sprache in ihrem Verhältnis zu den Türk Sprachen”, *KCSA* II: 65-83.
- Poppe, Nikolaus (1960), *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen, Teil 1, Vergleichende Lautlehre*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Poppe, Nikolaus (1974), “Zur Stellung des Tschuwaschischen”, *CAJ* XVIII(2): 135-147.
- Ramstedt, Gustav J. (1922), “Zur frage nach der stellung des tschuwassischen”, *JSFOu* 38/3: 3-34.
- Ramstedt, Gustav J. (1957), *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft I, Lautlehre*, yay. Pentti Aalto, *MSFOu* 104: 1.
- Robbeets, Martine Irma (2005), *Is Japanese Related to Korean, Tungusic, Mongolic and Turkic?*, Wiesbaden: Harrassowitz.

Róna-Tas, András, Árpád Berta (2011), *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian 1-2*, *Turcologica* 84, yay. L. Johanson, Wiesbaden: Harrassowitz.

Schermer, B. (1977), *Arabische und neupersische Lehnwörter im Tschuwaschischen*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.

Starostin, G. Sergei, Anna V. Dybo, Oleg Mudrak, *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*, E. J. Brill, Leiden-Boston 2003.

Tekin, Talat (1987), *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Ankara: TDK.

Tekin, Talat (1988), *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*, Ankara: TDK.

Tekin, Talat (2003), “On Volga Bulgarian *bačne*”, *Makaleler I, Altayistik*, (haz.) E. Yılmaz, N. Demir, Ankara: Grafiker, s. 55-56.

Yılmaz, Emine (2002), *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji*, Ankara: Grafiker.

Yılmaz, Emine (2010), “Karşılaştırmalı Türk Dilbilimi Çalışmalarında Çuvaşçanın Yeri, I. Sesbilgisi”, *Turkish Studies, Türkçede Dilbilim Çalışmaları Özel Sayısı*, 2010, Volume 5/4, s. 728-741.

Yılmaz, Emine (baskıda), “Karşılaştırmalı Türk Dilbilimi Çalışmalarında Çuvaşçanın Yeri, II. Biçimbilgisi”, *Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*.